

HUMANISTICKÉ HODNOTY A ICH MIESTO V INTERKULTÚRNYM DIALÓGU ZJEDNOCUJÚCEJ SA EURÓPY

HELENA MELKUSOVÁ

Inštitút politológie
Katedra občianskej náuky
Prešovská univerzita v Prešove
Email: helena.melkusova@unipo.sk

Abstract:

Understanding and interpretation of values is significantly involved in intercultural dialogue, which is related to creating European identity and integrity. In connection with the development of information society and the use of the latest communication technologies, new possibilities in the education of the youth have started to be open up. The world is encircled by information networks – (Internet) – spatial and temporal dimensions are no longer crucial for disseminating information. The importance of value orientations of people, especially of tolerance, which has become crucial in developing the approach to interpretation of the clash of different cultures, increases in this situation. Reflection of these realities in educational process should lead to defining a new concept of education standards and objectives, with emphasis on the common civilization characteristics of spiritual culture shared by the integrating Europe, and to forming civil society. Building the knowledge society is connected with the development of social sciences that should contribute not only to the development of value orientations of individuals but also to the overall promotion of education based on the development of critical thinking skills, non-consumerist values, and active citizenship.

Keywords:

Communication, European value paradigm, Integration, Identity, Tolerance, Culture, Consumerist ideology, Environmental crisis, Solidarity, Responsibility.

Na základe hodnotenia sociálno-politického vývoja Európy je možné skonštatovať, že proces integrácie krajín v Európe vzniká v súvislosti s ekonomickými, politickými a kultúrnymi zmenami, ktoré sa odohrali po druhej svetovej vojne. Zjednocujúca sa Európa je faktickým dôsledkom rozdelenia svetovej ekonomickej moci, utvára sa ako protiváha amerického a japonského svetového ekonomického centra. Prvé aktivity spadajú do obdobia po skončení druhej svetovej vojny a týkajú sa krajín Západnej Európy. Tento proces sa neodohráva len v rovine civilizačnej (adaptačná stratégia a spôsob biologického prežitia), ale aj inštitucionálno-normatívnej. Niekoľko desaťročí už prebieha utváranie organizačných nadnárodných štruktúr, ktoré umožňujú praktickú realizáciu integračných procesov, krajín Západnej Európy. Po skončení studenej vojny a bipolárneho rozdelenia sveta, zároveň aj ako dôsledok sociálno-politických zmien, ktoré sa realizovali koncom osemdesiatych a začiatkom deväťdesiatych rokov 20. stor. vstupujú do integračných procesov aj stredoeurópske krajiny, ktoré sú historicky a kultúrne späté s osudmi Európy. V týchto súvislostiach je nevyhnutné so vstupom SR do EÚ (01. 5. 2004) akceptovať novú sociálno-politickú, ekonomickú i kultúrnu realitu, ktorá sa výrazne dotýka všetkých občanov SR, v rôznych dimenziách ich života. Je potrebné zdôrazniť, že sa tak otvárajú nové možnosti vo vzdelávaní a výchove súčasnej mladej generácie v duchu slobodnej kultúrnej komunikácie v európskom priestore.

Skúmajúc filozofické aspekty výchovy a vzdelávania v zjednocujúcej sa Európe v rámci interkultúrneho dialógu môžeme skonštatovať, že súčasná Európa, resp. nová Európa v ideálnom koncepte nehodlá byť (nemá byť) európskym spoločenstvom, ale spoločenstvom Európanov (občanov Európy) v dvojjedinej úlohe, jednote národného (etnického, kultúrneho) a občianskeho. V princípe ide teda o únik z technokratického ekonomizmu; v ekonomizme európskeho spoločenstva sa stráca zo zreteľa Európa a európanstvo, lebo tým, čo následne zaniká, je Európa kultúr, Európa lokálnych a regionálnych významov, Európa ducha, vnútorných diferencií a tým, avšak tým čo vzniká, je spoločenstvo redukované na administratívne regulovanú ekonomickú vzájomnosť.

Zdá sa, že dnes v povedomí „obyčajných“ Európanov existujú dva stupne európanstva: európanstvo dané EÚ, eurom, spoločným trhom, obranou, parlamentom a európanstvo dané domovským právom, vychádza sa iba z technicko-ekonomickej determinácie a neprihliada sa na genézu európskych integračných snáh, teda historické úsilie o vytvorenie jednotnej európskej civilizácie vnútorne kultúrne diverzifikovanej. Bez toho, aby sme jednoznačne dokázali odpovedať na otázku, či nová Európa prezentuje aspekt, stránku či rozmer civilizačného zlomu alebo sa dotvára ako výzva nového veku – infoveku, v oboch prípadoch môžeme zdôrazniť, vyzdvihnúť úlohu a postavenie spoločenských vied v súvislosti s tvorbou adekvátnej koncepcie vzdelávania a optimálneho modelu výchovy s jedinečnou a nezastupiteľnou úlohou filozofie v procese ich tvorby. Na pozadí filozofie ako nástroja a metódy kritického myslenia¹ výchova ku európske-

mu občianstvu sleduje zámer nerozpustiť národné, etnické, parciálne v univerzalite európsko-občianskeho bez toho, aby sa za kultom národného strácalo vedomie hodnôt kultúrneho dedičstva Európy. Takéto poňatie výchovy korešponduje aj so zámermi trvalo udržateľného rozvoja, tvorcovia ktorého reflektujú závažnosť situácie v environmentálnej a spoločenskej oblasti.

Stáročia existencie filozofických a pedagogických úvah o výchove potvrdzujú spätosť kultivácie človeka s „obsahom“ a udalosťami tej ktorej doby, historicky konkrétneho obdobia spoločenského vývoja. Spoločnosť na prahu tretieho tisícročia sa nachádza v stave radikálnej plurality. Čo s týmto obsahom?

Pluralizácia hodnôt, morálnych noriem, náboženských presvedčení, životných štýlov – vyvolaná nielen globalizáciou ekonomiky, ale aj kultúrnymi, národnými, etnickými i individualizačnými emancipačnými procesmi navodzuje, okrem iných, aj otázku ako sa s touto heterogenitou vyrovnáť, ako s ňou v spoločnosti koexistovať. Aby ľudia v dôsledku nevládnutia nezhôd a odlišností nevstupovali do násilného riešenia konfliktov – aby sa dohodli, zachovali „dissens“ a mnohosť názorov, aby rešpektovali určité – minimálne etické pravidlá.

Naša vízia do budúcnosti je víziou Európy, ktorá zahrnuje základné hodnoty solidarity, rovnosti a vzájomného rešpektovania sa medzi ľuďmi, krajinami, generáciami a kultúrami. Tieto ciele si stanovila koncepcia trvalo udržateľného rozvoja vrátane zabezpečenia ekonomickej životaschopnosti, spravodlivosti, sociálnej súdržnosti, ochrany životného prostredia a udržateľného riadenia čerpania prírodných zdrojov za účelom uspokojenia potrieb súčasnej generácie bez ohrozenia možností budúcich generácií uspokojiť svoje vlastné potreby².

Primárnym cieľom a najvlastnejším zámerom výchovy a vzdelávania v novej, integrovanej Európe, je zámer pestovať „humanizmus ako životný postoj“ (Von Wright, 2001, s. 10 – 11), obrodíť stav a smerovanie ľudstva nie iba v technickom, vedecko-technickom, informačno-komunikačnom rozmere, ale aj ako dialóg kultúr v procese ktorého sa hľadajú univerzálne, ľudské hodnoty, ktoré sa stávajú základom pre utváranie všeludských civilizačných noriem a vzorov regulujúcich správanie a konanie ľudí. Západná kultúra podľahla istej anomálii, keď štiepi svet na hodnotový (ľudský) a racionálny (vedecký). Objavuje sa polarita hodnotového rozmeru človeka, zachytená v súradniciach kultúry, civilizácie, humanity ako subjektívneho a racionálneho ako vedeckého, exaktného, objektívneho. Je čas rozbiť vžitú stereotypy tejto dichotómie, nie-

¹ Je všeobecne známe a snáď aj všeobecne akceptované, že každé obdobie ľudských dejín sa vyznačuje vlastným videním sveta, vrátane jeho vlastnej pojmovej interpretácie. Ako tvrdí C. Geertz: „Človek sa dokáže prispôbiť čomukoľvek s čím sa vyrovná jeho predstavivosť, nedokáže si však poradiť s chaosom.“ (GEERTZ, 2000, s. 116). Preto sa objavuje myslenie, filozofia. Preto vznikajú kultúry a jednotlivé civilizácie. Nielen historicky (ako vývoj ľudstva od barbarstva ... (ZALA, B. Skrytý svet významov, Bratislava, 1996, s. 12), ale aj logicky ako konštituovanie človeka ako subjektu skúsenosti a rozumu: myslenie sa stáva výrazom univerzálnej prítomnosti kultúry resp. predpokladom pre nadobúdanie kultúry. (GEERTZ, C. Interpretace kultur, Praha, Slon 2000, s. 58). Človek rozumný, teraz už aj mysliaci (Homo sapiens sapiens) hľadá poriadok = hľadá pravdu. Opúšťa svet pudov a inštinktov (už nie sú „čitateľné“) a začína myslieť – interpretovať svet v pojmoch. Typické spôsoby myslenia, vzory, modely, systémy ako chápať svet a seba v ňom, čo je v ňom dôležité – podstatné, ako je usporiadaný, či a ako funguje sa nazývajú paradigmy. Na istý čas určujú – diktujú konkrétne videnie sveta a jeho interpretáciu. Zvlášť potom vo svete vedy „predstavujú zásadný obraz predmetu určitej vedy a jej výskumných prístupov. ... najširší konsenzus medzi vedcami ... Definujú čo má byť študované, aké otázky a ako majú byť kladené, podľa akých pravidiel majú byť interpretované získané výsledky.“ (PRUCHA-WALTEROVÁ-MAREŠ, Pedagogický slovník, Praha, Portál

1998, s. 161). Tieto typy myslenia sa v priebehu vývoja menia, resp. sú nahradzované novými paradigmami.

² Our Common Future, World Commission on Environment and Development. [cit. 1. 9. 2012] Dostupné na internete: <<http://www.un-documents.net/ocf-02.htm>>.

len preto, že humanizmus je vždy výrazne intelektuálny, že sa opiera o kritický a rozumový vzťah ku skutočnosti – a teda je vo svojej podstate totožný i s vedeckým postojom, ale i preto, že humanizmus a jeho „akútna“ potreba sa objavuje vždy medzi miznúcim starým a prichádzajúcim novým. Túto skúsenosť a toto poznanie nám odkázala klasická renesancia a umožňuje vo vzťahu ku aktuálnym potrebám výchovy a vzdelávania sformulovať „archetypálne“ potreby a východiská:

- potrebujeme znovuobjaviť prírodu a človeka, tak ako renesančný mysliteľ obnovil antické, teda oživil historickú pamäť Európy,

- apelujeme na objav poznania ako moci, nástroja vzdelanosti v zmysle návodu F. Bacona, nie poznania zneužitého na zištné, koristnícke ciele, t. j. plniaceho nie raz funkciu finančného kapitálu a sveta finančnej oligarchie,

- usilujeme obnoviť dôstojnosť človeka a jeho nezávislosť o to viac, že individuálnu a sociálnu bezmocnosť, beznádej, zaodievame do mýtu, ilúzie nekonečnej slobody, mnohosť právd a plurality diskurzov vydávame za mieru úspechu demokracie,

- usilujeme o znovuzrodenie svetskej vzdelanosti, lebo vzdelávanie je kľúčovým momentom humanizmu, resp. intelektu, pričom primárnym rozmerom a funkciou intelektu je jeho sila vysvetľovať svet a miesto človeka v ňom.

Axiómy vyššie naformulované dokázala vytvoriť, rozvinúť a viac alebo menej rešpektovať „stará“ Európa, kým „nová“ Európa ich dokáže verbálne deklarovať. Prax výchovy a vzdelanosti v „novej“ Európe pod pretlakom kolobehu ľudí, tovarov, vedy, kultúr, informácií formuluje návody, patetické, deklaratívne, máloobsažné heslá, za ktorými stojí množstvo otáznikov a takmer civilizačno-apokalyptických výziev.

V týchto súvislostiach „najtriviálnejším“ návodom pre gramotu, vzdelávanie a výchovu je návod rešpektovať toleranciu a také koncepcie, ktoré vedú k porozumeniu integračných zámerov a snáh, rovnako ako koncepcie, ktoré usilujú o budovanie rôznych úrovní identifikácie. Uznatie kultúrnej autenticity sa nesmie vzdávať univerzalizmu ľudských práv, ktorý vyrástol z európskej tradície. Je to poistka, aby sa kultúrny pluralizmus nepremenil v relativizmus, aby v uznávaní iných v inakosti ich bytia zostával zmysel pre pravdu. Ľudské práva sú silnejšie než práva národov, ľudské práva sú tiež silnejšie než práva kultúr. Rešpektovanie ľudských práv v plnej miere, vrátane rovnosti ako základu demokracie, uvedomovanie si a chápanie rozdielov medzi hodnotovými systémami rozličných kultúr, etník, či náboženstiev je základom pozitívneho postoja. Usilovať o vyváženosť vedomostí a osvojených postojov, vrátane citlivejšieho a diferencovanejšieho vnímania európskej reality a človeka v nej. Uvedomiť si a dbať na vedomie vlast-

nej zakotvenosti v tomto úsilí, vyžadovať od mladých ľudí vlastné stanoviská, názory a postoje. Ibaže sme svedkami toho, že Európa sa vzdáva svojich hodnôt, vzdelávací systém viac neodovzdáva kultúrne dedičstvo medzi generáciami, ale učí, ako sa zabávať a rozptyľovať, Európania majú problémy so svojou identitou.

Po druhej svetovej vojne sa budovala ekonomická Európa (reálna potreba), ale o kultúrnych hodnotách sa nehovorilo, pritom Európa nie je iba EHS, ale aj Európa hodnôt a kultúrneho dedičstva, ktoré zvlášť chráni stredná Európa, cítiac sa ohrozená, lebo „ľudské práva, demokracia, trhové hospodárstvo“ stali sa litániou, ale tieto erbové heslá sú príliš povrchné na definíciu európskych hodnôt.

Európa dala svetu myšlienku ľudských, občianskych a demokratických práv, ale sú tieto práva univerzálne? Európania po druhej svetovej vojne však pochybujú o ich univerzálnosti, vzniká problém kultúrneho a morálneho relativizmu – čo s menšinami, prichádzajúcimi do Európy? Sú všetky hodnoty rovnocenné? Ktoré je potrebné chrániť? Vznikajú dva prúdy konzervatívny a liberálny. Konzervatívny sa chce vrátiť ku kresťanským hodnotám ako základu Európy, bojí sa slobody myslenia? Môžeme vôbec hovoriť o kresťanských hodnotách pri pojmoch rodina, obec, štát? Liberálny je naproti tomu dedičom osvietenstva, racionalizmu, a teda verí, že Európa stojí na myšlienke slobodného ducha (nie podriadeného náboženskému diktátu), verí na oddelenie štátu od cirkvi (na rozdiel od islamu). Kde končí tolerancia a začína sa ľahostajnosť, nezáujem, resp. otvárajú sa dvere fundamentalizmu náboženskému i národnému.

Stará Európa zanedbala debatu o kultúrnych hodnotách, kým stredná Európa stratila suverenu politickú, ekonomickú, kultúrnu, navyše stredná Európa je „citlivá“ pri definovaní národa (cez jazyk, najprv národ, potom štát, preto ho tak úzkostlivo bráni), západná Európa definuje národ cez štát je teda potrebné znovu definovať a hovoriť o spoločnej politike, migračnej, bezpečnostnej, nájsť novú rovnováhu medzi trhom a sociálnom. Je nevyhnutné vytvoriť európsky verejný priestor na diskusiu – to je úlohou nielen médií, ale aj vzdelania a vzdelávacieho systému, ten by mal obsahovať znalosť istej sumy informácií a vedomie dedičstva istej kultúry, t. j. dedičstvo európskych hodnôt odovzdávať ďalej, lenže my kultúru neberieme ako dedičstvo, ale ako zábavu a rozptýlenie!

Pravdepodobne možno vymedziť 3 roviny európskeho priestoru:

- 1) intelektuálna (vrátane akademickej), t. j. Európa univerzít,
- 2) mediálna (spoľahlivý intelektuálny časopis),
- 3) politická (spoločný priestor, spoločná demokracia).

Ako sa vymedzí Európa, aj prostredníctvom výchovy a vzdelanosti, voči USA? Obháji svoju humanistickú

tradíciu pred uzákonením trestu smrti, dokáže udržať silné sociálne tradície a vzťah k ekológii a enviromentu pred trhovým princípom? V týchto súvislostiach je dôležité *podporovať dialogickosť* a v dialógoch vidieť efektívnosť výmeny a nadobúdania kultúrnych hodnôt ako optimálnych modelov primeraného správania sa adekvátneho stupňa civilizačného rozvoja a integrovanosti i v rámci občianskej každodennosti, v rámci budovania vzdelanostnej spoločnosti a prijatia princípov trvalo udržateľného rozvoja. Zostať sám sebou a vstúpiť do dialógu s inou kultúrou, iným názorom, nikdy nebolo jednoduché, ale čo teraz, v „ére druhej barbarizácie“, globálneho neporiadku, straty identity, hľadania pravdy. Ak zdôrazňujeme pluralitu, tak potom aj pluralitu vzdelania, ale akého? Z pozície akej pravdy, akého svetonázorového a etického hľadiska vstúpime do dialógu? Akú pravdu, akú kultúru, akú spravodlivosť budeme prezentovať vo svete, ktorý sa vymkol kontrole? Jacques. Derrida vyzýval na hľadanie novej tváre humanizmu popri jeho doterajších historických podobách, t. j. antickom, renesančnom, osvieteniskom, marxistickom. Komu a čomu budeme strániť tam, kde sa vytvára spoločnosť v spoločnosti, kde štát stratil moc, abdikoval na zodpovednosť a suverenitu (znaky demokracie, kde verejné bolo kolonizované súkromným, kde panuje nestabilita, bezradnosť, neukotvenosť a kde vyvstala potreba druhej moderny – dokončiť projekt osvietenstva (J. Habermas, Z. Bauman, V. Bělohradský).

Úlohy, ktoré vznikli z vyššie uvedených procesov vyžadujú okamžité riešenia, pričom vzdelávanie a výchova môžu napomôcť riešiť vzniknuté problémy a naplňať výzvy súčasnej doby. V tejto oblasti je možné vymedziť nasledujúce ciele:

a) Vo výchove a vzdelávaní je potrebné *pestovať medzipredmetové súvislosti*, vytvárať nové integrované predmety. Nanovo vymedziť vzťah a postavenie prírodných a humanitných vied v didakticky transformovanom učive. Akceptovať humanitné vedy ako exaktné disciplíny, zbaviť sa ich „osvetového“ vnímania. Ibaže: Vytvárať súvislosti, teda usilovať aj o novú jednotu sveta, znamená myslieť v pojmoch, lebo bytie sa ukazuje v myslení, je potrebné učiť sa myslieť, učiť sa, ako používať rozum, mať odvalu (I. Kant). Lenže postmoderná éra sa zasekla v nominalite jazykových hier, rozpúšťa skutočnosť v informáciách, nie vedomostiach, preferuje myslenie rôzneho, t. j. rôzne verzie skutočnosti, a teda i manipulácie s budúcnosťou, v tomto zmysle je budúcnosť úplne slobodná.

b) *Kultivovať ducha* a predstavivosť študentov na pozadí historickej determinácie človeka vo svete. Naučiť ich chápať cez prizmu minulosti, národných i svetových dejín, ale aj dejín kultúrnych, vedeckých, ekonomických, filozofiu nevynímajúc. Ibaže: Uvedomili sme si dostatočne, že kultivovaný duch môže vyrastať z kultivovaného, premysleného, európskym tradí-

ciám korešpondujúcemu projektu vzdelania a vzdelanosti? Ak „stará“ Európa vyrastala z gréckej vzdelanosti, filozofie, teda rozumu a racionálnosti vôbec, „nová“ Európa môže a musí nadviazať na túto tradíciu a uchopiť vzdelanie na báze ekonomiky vedomostí, nastupuje nová produktívna sila: produktivita vedomostí. Vzdelávanie sa stáva, nadobúda charakter dominantnej produktívnej činnosti, škola sa stáva zodpovednou celospoločenskou inštitúciou, ktorá bude „pestovať“ triedu vedomostných pracovníkov.

c) *Bojovať proti xenofóbii, rasizmu, intolerancii*. V týchto súvislostiach je veľmi dôležitý medzikultúrny dialóg, ktorý môže rozhodujúcim spôsobom napomáhať k eliminácii napätia, konfliktov, nepriateľstva medzi rôznymi etnikami, národnosťami a národmi. „... podstatou medzikultúrneho dialógu je také vzájomné pôsobenie kultúr, pre ktoré je charakteristická spravodlivosť, otvorenosť a zdvorilosť a ktoré je založené na vzájomnom rešpekte, pochopení a úcte“ (Mattová, 2009, s. 40).

d) *Nezabúdať na spoločné európske tradície*, ako aj na možnosti a limity kooperácie.

e) *Poukazovať na rôzne už prítomné idey zjednocovania založené na báze ľudských práv, na ochrane životného prostredia, trvale udržateľného rozvoja*. Mandát na vytvorenie Stratégie TUR vychádza z vyhlásenia ministrov životného prostredia predneseného EHK OSN na piatom zasadnutí Konferencie „Životné prostredie pre Európu“ (Kyjev máj 2003, Vilnius 2005). Stratégia čerpá zo skúseností získaných tak v samotnom regióne ako aj celosvetovo. Je prínosom pre Rámec návrhu plánu implementácie Dekády výchovy k trvalo udržateľnému rozvoju OSN, ktorý pripravila Organizácia Spojených národov pre výchovu, vedu a kultúru (UNESCO). Stratégia bola vytvorená na základe participatívneho procesu zahrnujúceho vlády, vzdelávacie inštitúcie, mimovládne organizácie a iných zainteresovaných účastníkov regiónu EHK OSN, ako aj medzinárodné organizácie, mala uľahčiť uvedenie a presadenie výchovy k trvalo udržateľnému rozvoju³. Perspektívy trvalo udržateľného rozvoja vo veľkej miere závisia od meniacich sa spôsobov života, štruktúry spotreby a výroby, pričom rešpektujú potreby krajín, kde prekonávanie chudoby ešte stále predstavuje významnú úlohu.

f) *Pripravovať študentov na ich vstup do novej integrujúcej sa spoločnosti, vrátane ich aktívnej účasti na tomto procese preberania hodnôt a inštitucionálnych štruktúr západných demokracií so zvýšeným podielom výchovy k udržiateľnosti a akceptácii multikultúrneho charakteru Eu-*

³ STRATÉGIA EHK OSN PRE VÝCHOVU K TRVALO UDRŽATEĽNÉMU ROZVOJU. Európska hospodárska komisia. Výbor pre environmentálnu politiku. Zasadanie vysokej úrovne predstaviteľov ministerstiev životného prostredia a školstva, Vilnius, 17.-18. marca 2005. [cit. 20. 10. 2012] Dostupné na internete: <<http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/esd/-strategytext/Slovak.pdf>>.

rópy. Kľúčové témy udržateľnosti zahrnujú medzi iným potláčanie chudoby, občianstvo, mier, etiku, zodpovednosť v miestnom a globálnom kontexte, demokraciu v riadení, spravodlivosť, bezpečnosť, ľudské práva, starostlivosť o zdravie, rovnosť pohlaví, kultúrnu rozmanitosť, rozvoj miest a obcí. Hospodárstvo, štruktúra výroby a spotreby by sa malo rozvíjať tak, aby neničilo životné prostredie, vzniká otázka kolektívnej zodpovednosti vo vzťahu k ochrane životného prostredia, dôležitou úlohou je regulované čerpanie prírodných zdrojov a ochraňovanie biologickej a krajinej rozmanitosti. Riešenie týchto úloh si vyžaduje holistický prístup, tj. ponímanie sveta ako organického celku vzájomne prepojeného rôznorodými vzťahmi.

Najmä v súvislosti s procesmi európskej integrácie a utváraním európskej postmodernej integrity inštitúcia školy má veľké možnosti pri vytváraní podmienok pre dialóg kultúr tak v horizontálnej ako aj vertikálnej rovine. V týchto súvislostiach je možné uviesť, že v minulom období (od r. 1995 boli realizované v rámci Európy viaceré programy, napr. Sokrates, Erasmus a ďal, ktoré sledovali tento cieľ), avšak pre potreby prípravy učiteľov, ako aj v rámci prípravy žiakov a študentov pre život v zjednotenej Európe je nutné posilniť výchovu k občianstvu, tolerancii, ako aj výučbu cudzích jazykov a optimalizovať obsah vzdelávania na ZŠ a SŠ. Experti v oblasti multikultúrnej výchovy zdôrazňujú potrebu zamerania výchovno-vzdelávacích aktivít na:

- „a) problematiku tolerancie kultúrnych odlišností, sociálnu empatiu,
- b) poznávanie vlastnej kultúrnej tradície v mnohostranných väzbách, poznávanie národnej identity v kontexte univerzality ľudstva,
- c) viacsmernosť kultúrnej komunikácie, spoluprácu kultúr,
- d) interdisciplinaritu v prístupe k problematike človeka,
- e) výchovu k mierovému spolunažívaniu, resp. „globálnu výchovu“,
- f) kultúrny pluralizmus v zmysle tolerancie náboženskej, etickej, rasovej, politickej, kultúrnej a pod.“ (Mistríková, Vallo, 2001, s. 127).

Interkultúrny dialóg tak otvára nové možnosti pre obyvateľov Európy, kultivuje odvahu aktívne participovať na sociálnom, kultúrnom, hospodárskom a politickom živote spoločenstva a môže prispieť k utváraniu európskej občianskej spoločnosti.

Napriek problémom a dočasnému poklesu životnej úrovne, v dlhodobej perspektíve by proces integrácie mal viesť k utváraniu bezpečnej, slobodnej, tolerantnej a kultivovanej spoločnosti, v ktorej bude rásť význam duchovnej kultúry a integrácie multietnickej Európy na základe všeludských noriem a hodnôt. V tomto procese utvárania európskej integrity a novej postmodernej identity, ktorá akceptuje pluralitu kultúr, noriem, hod-

nôt je nutné zároveň uviesť, že „jednotlivé kultúry majú charakter jedinečných a neopakovateľných socio-kultúrnych systémov, ktoré je možné popísať a pochopiť výlučne v kontexte ich vlastných hodnôt, noriem a ideí“ (Lačný, 2001, s. 89), čo však nebráni hľadať a nachádzať spoločné korene a zdroje európskej duchovnej kultúry v jednotlivých národných kultúrach. Tie isté hodnoty, môžu byť rôznym spôsobom legitimované.

Slovenský sociológ, Fedor Gál, ktorý sa po rozpade Československa natrvalo usadil v Prahe uvádza, že Slovensko sa môže stať multikultúrnym: „Je Slovensko multikultúrne? Poznáme kultúry slovenských menšín – a to nielen etnických a národných? Poznáme kultúry krajín, s ktorými zdieľame priestor EÚ? Vníname ich ako obohatenie a inšpiráciu? A poznáme dostatočne svoju vlastnú kultúru? Osobne sa nazdávam, že Slovensko sa multikultúrnym len môže a musí stať. Platí to však aj pre Čechy, Poľsko, Maďarsko a ďalšie európske krajiny. Rád by som preto veril, že vízia multikultúrneho európskeho priestoru (zdôraznila autorka) nie je len ilúziou časti mládeže a intelektuálov, ale reálnou nevyhnutnosťou najbližších desaťročí. V opačnom prípade nás nečaká nič príjemné. Mám na mysli taký typ „multikulturalizmu“, ktorý predstavuje nepriateľská koexistencia kultúr „vedľa seba“. A nemusia to byť rovno kultúry etnických a národných menšín, ale aj subkultúry vekových, sexuálnych, ideologických, náboženských etc. zoskupení (Gál, 2006, s. 12).

Americký sociológ Jeffrey C. Alexander (2006, s. 70) tvrdí, že multikulturalizmus je ukotvený medzi odlišnosťou a solidaritou, v bežnom význame týchto dvoch termínov. Multikulturalizmus rámcuje stav, v ktorom skupiny verejne vyjadrujú právo na to byť obdivované na základe svojej odlišnosti. Multikulturalizmus tak nepredstavuje zanedbanie, ale posilnenie občianskej sféry, sféry, ktorá si kultúrnym a inštitucionálnym spôsobom a na základe vzájomných vzťahov vybojovala pozíciu, v ktorej sú kolektívne záväzky a osobná autonómia síce vratko, avšak zásadne previazané. Multikulturalizmus je projektom, o ktorý môžeme usilovať len v situácii silnejšieho, nie oslabovaného všeobecného ľudstva. Len pokiaľ sa začnú pocity solidarity dostatočne vzťahovať na osobnosti, môžu sa konečne začať vzťahovať na ich vlastnosti.

Taylor Ch. a kol. uvádzajú, že multikulturalizmus je v podstate požiadavka rovného uznania všetkých ľudí a ich kultúr. Volanie po uznaní rovného hodnoty rozdielných kultúr je výrazom základnej a hlbkej univerzálnej ľudskej potreby bezpodmienečného prijatia, ktorý tvorí podstatnú súčasť silného pocitu identity. Vytváranie identity osoby je úzko spojené s pozitívnym sociálnym uznaním. Každá liberálne demokratická politika by mala klásť dôraz na vytvorenie inkluzívneho a udržateľného sociálneho prostredia, ktoré rešpektuje

všetky národy v ich kultúrnej rozmanitosti tým, že im dáva pocit príslušnosti k širšiemu spoločenstvu (Habermas, Appiah, Taylor, 2001, s. 39 – 40).

Súčasťou duchovnej kultúry Európanov sú hodnoty, ktoré tvoria európsku hodnotovú paradigmu, sú to *antické korene európskej kultúry, kresťanstvo⁴ a novoveká európska veda*. Európska hodnotová paradigma je najvýraznejšie prezentovaná vo filozofii – princíp racionality, ľudskej aktivity a slobody človeka, princíp humanizmu a individualizmu, princíp zdokonaľovania človeka a jeho ľudskej skutočnosti (Lehmanová, 2001, s. 29). V politickej rovine je to princíp demokracie a emancipácie človeka. V novoveku sa princíp racionality pretavil v potrebu rozvíjania vedeckého poznania, najprv to bol rozvoj prírodných vied, neskôr aj vied humanitných. Antropocentrický prístup k realite sprevádzaný technokratickou orientáciou privádza spoločnosť do krízy, ktorá je reflektovaná vo filozofickom myslení už koncom 19. a v prvých desaťročiach 20. stor. Najmä myslitelia Frankfurtskej školy neomarxisti vyzývajú k presadzovaniu princípov reflexívnej racionality, ktorá sleduje dôsledky ľudských aktivít. V súčasnosti sú je to filozofická (environmentálne orientovaná) a politologická reflexia, v ktorej sa hľadajú východiská z krízy.

Uplatňovanie princípu aktivizmu poňatého najprv, len ako prispôsobovanie prírody človeku a neobmedzené čerpanie prírodných zdrojov priviedlo európsku civilizáciu k vážnej kríze. V súčasnosti je nevyhnutná korekcia tohto princípu v zmysle pochopenia, že aj človek sám je integrálnou súčasťou prírodného systému a ak chce zabezpečiť prežitie ľudského rodu, nevyhnutne musí zásadným spôsobom meniť kultúrne vzory správania a konania v smere presadzovania zásad trvalo udržateľného života, v ktorom významnú rolu bude hrať solidarita. Špecifické miesto v šírení týchto princípov, ktoré by mali tvoriť os európskej identity prináleží masmediálnej komunikácii. Doposiaľ nie sú dostatočne využívané možnosti masovokomunikačných prostriedkov, najmä TV a tlače, ktoré by mohli šíriť resp. vnášať nové prvky hodnotovej orientácie adekvátne novej civilizačnej úrovni do praxe. Jedná sa o princíp slobodnej individuality a princíp planetárnej zodpovednosti ľudstva, ktoré sú produktom európskej duchovnej kultúry, pričom v nich dochádza k uvedomeniu si a reflexii krízy západnej kultúry.

Globalizovaná kultúra znehodnocuje aj tradičnú štruktúru a obsah školského vzdelávania. Škola nám aj dnes odovzdáva mnoho užitočných poznatkov, ale v senzitivnej fáze ľudskej ontogenézy, v ktorej sa poznanie relatívne jednoducho spája s hodnotami, nerozvíja k prírode úctivé myslenie. Zo školy nevieme, čo je príroda a prirodzená evolúcia, nevieme, že človek po

svojom vzniku taktiež zažal evolúciu – jemu samému potenciálne nebezpečnú protiprírodnú kultúrnu evolúciu. Technický pokrok, ktorý bol dlho synonymom ľudského vzostupu, sa stáva jeho hrozbou. Znehodnocuje aj sebazáchovnú úlohu tradičnej ľudskej pokory. Už nie je možné spoliehať sa na vrodenu pokoru bezvýznamného človeka pred mohutnými silami prírody, ale iba na pokoru filozoficky zdôvodnenú, plynúcu z rozpoznania deštruktívnych účinkov našej hrubej civilizačnej sily na jemné prádvo pozemského života. Človek je prvýkrát zodpovedný za svoju druhovú existenciu. Pochopenie a prijatie tejto zodpovednosti však závisí na opustení úzkych morálnych, fyzikálnych a technických hľadísk, vyžaduje biologický a medicínsky prístup, predpokladá evolučne ontologický pohľad na svet. Zrejme iba tento prístup môže nezastvenej verejnosti ukázať, že ľudská druhová existencia stojí a padá s rozsahom, integritou a evolučne dosiahnutou vyspelosťou biosféry.⁵ „V rozvrátenej biosfére nebude ani človek prírodou chráneným druhom“ (Šmajš, 2008, s. 91 – 92).

Vzhľadom na uvedené skutočnosti je nevyhnutné uviesť, že súčasná mládež sa nachádza v zložitej situácii, „negatívnym fenoménom doby je medializácia súčasnej dospievajúcej generácie, ktorá vyrastá pod tlakom masovej kultúry, a to predovšetkým komerčnej televízie. Normálne sa pre značnú časť mládeže stáva, aby bola zabávaná bez vynaloženia námahy“ (Kraus, 2006, s. 56). Výskumy, ktoré sa robili vo vzťahu k formám trávenia voľného času, ukázali, že len minimum mladých ľudí sa venuje environmentálne prospešným činnostiam. Zvláštne miesto má u mladých ľudí hľadanie zážitkov, niektorí odborníci nazývajú tento trend medzi mládežou – „hľadači vzrušení“ (sensations seekers) – samozrejme, v mladosti patrí ku kvalite života prežívanie rôznych situácií a činností, dôležité je ale, aby boli tieto aktivity späté s pozitívnymi činnosťami, ktoré umožňujú integráciu a harmonizáciu osobnosti, a neopierali sa len o virtuálnu, alebo chemickú podstatu (drogy) (Křížovský, Madej, Šišin, Šimková, 2010, s. 10 – 26). V týchto súvislostiach vystupuje do popredia úloha etickej výchovy a odborného spoločensko-vedného vzdelávania na vysokých školách (technických univerzitách), lebo tieto oblasti môžu byť dôležitým faktorom umožňujúcim osvojovať si vhodné modely správania a konania s pochopením významu hodnotových orientácií pri voľbe žiaduceho životného štýlu v prostredí mladej generácie, ale aj vo svojej budúcej profesnej činnosti sledovať, akým spôsobom sa orientuje veda a technika, pri poznaní rizík a ohrození

⁴ Kresťanstvo ako v minulosti, tak aj v súčasnosti ovplyvňuje spoločenské procesy. (Porovnaj: Geremešová, 2001, s. 43 – 54).

⁵ „Preto sa obraciame nielen na intelektuálnu verejnosť, ale aj na politikov a všetkých zodpovedných občanov: myslite a konajte v súlade so zásadami dlhodobu možnej spolupráce so Zemou. Ak kultúra zámerne neponechá istú časť planéty prirodzenej evolúcii, ľudia nebudú môcť využiť rámcovo biologicky stanovený čas svojej druhovej existencie.“ (Šmajš, 2008, s. 91).

im umožní vyvarovať sa vážnych pochybení. V týchto súvislostiach je možné uviesť, že na technických univerzitách v humanitných predmetoch prebieha diskurz o spoločenskom hodnotení technológií a techniky, najmä preto, že tento proces nie je len záležitosťou špecialistov, ale predpokladá zásahy všetkých, ktorí sa musia stretnúť s dôsledkami technickej zmeny.

Povojnový optimizmus v oblasti rozvoja vedy a techniky v 60. rokoch minulého storočia vystriedalo skúmanie rizík vo využívaní vedeckých poznatkov v technológiách. V súčasnej dobe je už posudzovanie a komplexné riešenie možných rizík alebo nežiaducich dopadov, t. j. zdravotne, ekologicky, sociálne i kultúrne negatívnych vplyvov uvažovaných alebo projektovaných technických riešení, nevyhnutnou zložkou odbornej prípravy kvalifikovaných špecialistov prakticky vo všetkých technických oblastiach. S touto tematikou sú následne úzko spojené problémy riadenia, ovládania a zodpovednej kontroly technických systémov, problémy technickej a inžinierskej etiky a problémy sociálnej a individuálnej zodpovednosti (Tondl, 2009, s. 239).

Súčasné riziká pri zavádzaní nových vedeckých poznatkov do technológií sú oveľa väčšie, než tieto riziká boli v minulosti. Varovania sú podľa Ladislava Tondla hlavne v týchto oblastiach: „Veľmi zreteľne musíme rozlíšiť medzi možnosťami dané našimi znalosťami technológií, ktoré sú s nimi spojené. Pomerne často narážame na hranice zdrojov, kapacít, priestorových i časových dimenzií, ktoré máme k dispozícii. Veľmi citlivo vnímame tie postupy, akcie alebo súbory činností, ktorých dôsledkom sú *ireverzibilné procesy, ktoré vyvolávajú situácie, ktoré už sa nedajú vrátiť do pôvodného stavu. Za dôležitý zdroj rizík, škôd alebo strát je právom pokladané narušenie pôvodnej rovnováhy, a to nielen v prírode, ale tiež v ľudských a spoločenských vzťahoch. Často – nie okamžite, ale skôr v istých časových intervaloch – si uvedomujeme škody na uznávaných hodnotách. V ľudskom živote je za vážny handicap pokladaná strata životných perspektív, možností pozitívneho očakávania, strata životných istôt*“ (Tondl, 2009, s. 248). Nerovnomerný civilizačný vývoj v súčasnosti plodí konflikty, globalizácia nevedie k vzniku jednotnej globálnej kultúry, napriek tomu je možné vyhnúť sa konfliktu civilizácií s pomocou cieľavedomého hľadania „minimálneho súboru hodnôt, princípov a noriem, ktorý by bol akceptovateľný ak nie všetkými kultúrnymi spoločenstvami, tak aspoň ich väčšinou, a to bez ohľadu na svetonázorovú, náboženskú, ideologickú pozíciu a sociálne postavenie...“ (Dudinský, Dudinská, 2009, s. 83).

V súvislosti s elimináciou environmentálnych rizík prijala EHK, v rámci OSN, *Stratégiu pre výchovu k trvalo udržateľnému rozvoju*, ktorá by sa mala uplatňovať na všetkých stupňoch vzdelávacích systémov. Podľa jej predstaviteľov na realizáciu Stratégie v EÚ existujú

nielen všetky predpoklady ale aj potreba jej implementácie. Vo väčšine krajín boli vytvorené systémy vzdelávania zamestnávajúce profesionálnych pedagógov, zabezpečili tak prístup k základnému vzdelávaniu, dodržiavajú princíp rovnakého práva na vzdelanie pre všetkých, dosiahli vysokú úroveň gramotnosti, vytvorili vedecký potenciál a zabezpečili participatívnu občiansku spoločnosť. Existujú však ešte nové úlohy, ktoré treba riešiť za účelom účinnej implementácie trvalo udržateľného rozvoja. Odborníci v dokumente upozorňujú na skutočnosť, že je potrebné zvýšiť úroveň vzdelávacích systémov tak, aby zohľadňovali interdisciplinárny charakter trvalo udržateľného rozvoja, treba rozšíriť zapojenie občianskej spoločnosti a zmobilizovať adekvátnu inštitucionálnu a materiálnu podporu⁶.

Princíp slobody je významným znakom európskej identity. V súčasnosti sa mení poňatie konceptu slobody, ak v tradičnom európskom myslení sa sloboda spájala s vymanením sa človeka a spoločnosti zo závislosti od prírody, neskôr a najmä v druhej polovici 20. stor. v súvislosti so stupňovaním sa environmentálnej krízy a rastu globálnych problémov ľudstva sa princíp slobody viaže na uznanie faktu, že človek je sám súčasťou biotického systému a je osobne zodpovedný za svoje konanie a aktivity spoločnosti. Sloboda v novom poňatí sa viaže na realizáciu maximálneho individuálneho rozvoja kultúrneho i mravného, ktorý má viesť k zodpovednému rozhodovaniu, s ktorým je späté opúšťanie rozšírených modelov spotreby. V rámci takto poňatého duchovného rozvoja, ktorý vedie k utváraniu planetárneho vedomia ako súčasti európskej kultúrnej identity významné miesto prináleží výchovno-vzdelávacím aktivitám v jednotlivých krajinách Európy, včítane Slovenska.

Kľúčové faktory, ktoré súvisia s riešením závažných spoločenských problémov sa týkajú v súčasnosti štyroch základných tém, (zmena klimatických pomerov na Zemi, zhoršovanie životného prostredia, finančná kríza, chudoba, hlad a nedostatok vody), ktoré súvisia s trvalo udržateľným životom na planéte Zem. Nadmerná spotreba, plytvanie zdrojmi v západnom svete, otvára otázku, či je naďalej možné ísť touto cestou, nakoľko tento prístup je v príkrom rozpore s princípmi trvalo udržateľného rozvoja. Je naozaj len cez HDP merateľný rozvoj krajín? Odborníci navrhujú merať rozvoj aj inými premennými, napr. HPI (Happy Planet Index)? Je nadmerne konzumujúci spotrebiteľ naozaj šťastný? Náročný životný štýl, sprevádzaný ras-

⁶ STRATÉGIA EHK OSN PRE VÝCHOVU K TRVALO UDRŽATEĽNÉMU ROZVOJU. Európska hospodárska komisia. Výbor pre environmentálnu politiku. Zasadanie vysokej úrovne predstaviteľov ministerstiev životného prostredia a školstva, Vilnius, 17.-18. marca 2005. [cit. 20. 10. 2012]. Dostupné na internete: <http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/esd/-strategytext/Slovak.pdf>.

túciim konzumom je do budúcnosti neudržateľný, nakoľko produkuje kritický stav vo viacerých oblastiach, napr. odborníci odhadujú, že v dôsledku klimatických zmien vznikne nová kategória „klimatických utečencov“ ich počet sa odhaduje na 200 miliónov. Preto v zásade existuje len jedna zmysluplná cesta, p r e h o d n o t e n i e doterajšieho spôsobu života, sprevádzaného nadmernou spotrebou a hľadanie sociálne zodpovedného životného štýlu.⁷ V súvislosti s touto snahou je snaha o presadenie ideí sociálnej zodpovednosti rozhodujúcou fázou reflexie skutočného stavu západnej civilizácie. Otázne sú ale hranice pôsobenia týchto snáh. V týchto súvislostiach je potrebné uviesť, že všetci ľudia na planéte Zem nemôžu v budúcnosti dosiahnuť takú úroveň spotreby, akú majú priemyselne rozvinuté spoločnosti. Planéta Zem nemá na to zdroje, pri dnešnej populácii – viac než 6 miliárd ľudí, by znamenala táto situácia katastrofu, produkcia odpadov by bola tak vysoká, že by zlikvidovala všetko živé. Michael Rowbotham v práci *Smrteľné zovretie*, v časti: *Mýtus konzumnej spoločnosti* upozorňuje na skutočnosť, že nanútený ekonomický rast nielenže nie je výsledkom spotrebiteľského dopytu, ale dokonca aj nákupné zvyklosti spotrebiteľov boli zámerne zmenené tak, aby vyhovovali tomuto prúdu ustavične sa valiacej produkcie (Rowbotham, *Smrteľné zovretie*, 2008). Rozvinuté ekonomiky sveta sa v súčasnosti spoliehajú na cynickú manipuláciu s ľudskými emóciami prostredníctvom vytvárania imidžu a reklamy. Predstavy o prosperite a neobmedzenom hospodárskom raste vo všetkých krajinách sveta, nezávisle na poznaní skutočných disponibilných zdrojov sa stávajú utópiou. Takýto spôsob produkcie vedie do slepej uličky, preto pokusy presadiť zmenu v hodnotových orientáciách ľudí smerom k nekonzumným hodnotám sú reálnymi krokmi, ktoré by mohli viesť k zmene pohľadu na trvalo udržateľný život.

Konzumerizmus vedie k celosvetovej sociálnej a ekonomickej polarizácii, jedna časť ľudí, tá menšia, žije v nadbytku, ostatní často v zúfalej biede. V celosvetovom meradle rozdiel v životnej úrovni je taký veľký, že „1% najbohatších ľudí, čo predstavuje asi 50 miliónov domácností, má priemerný príjem 26 000 tisíc USD. Je to o 60% viac, než je priemerný príjem domácností, nachádzajúcich sa na spodnej hranici rebríčka. Ide približne o 2,7 miliardy ľudí. Alarmujúce je zistenie, že za päťročné sledované obdobie sa síce reálny príjem na obyvateľa zvýšil o 5,7%, v skupine najbohatších sa však zvýšil o 12%, zatiaľ čo príjem

ľudí, nachádzajúcich sa na spodnej hranici, sa znížil o 25%. Najviac dotknutými sú africké krajiny, ale aj východná Európa, krajiny bývalého ZSSR, kde sa priepasť medzi chudobou a bohatstvom najviac prehlbuje“ (Pauhofová, 2010, s. 33).

Európska kultúrna paradigma obsahuje v sebe aj *princípy solidarity*, požiadavku mravného zdokonaľovania, skromnosti, poznania miery, ktoré vyvierajú z dedičstva antickej filozofie a kresťanstva. Napriek tomu, dominantný životný štýl v Európe má naďalej podobu konzumného životného štýlu, hoci existujú jednotlivci i komunity, ktoré sa ho vzdávajú a hľadajú alternatívu, ktorá by umožnila presadzovať v praxi zásady udržateľnosti a solidarity. Je nutné skonštatovať, že v šírení ideológie konzumu zohrávajú dosť významnú úlohu práve masové médiá. Ak by sme sa pokúsili o analýzu desiatok nezávislých novín, časopisov, produkcie rozhlasových a televíznych staníc, zistili by sme že väčšina z nich informuje verejnosť európsku i celosvetovú z pohľadu záujmov postmodernej konzumnej spoločnosti a slúži de facto tak jej obrane. „Vlastníci médií majú istý sklon k podpore politického myslenia a konania zameraného na rozvoj trhového hospodárstva, minimalizácie regulačných zásahov a obmedzovania vplyvu či moci štátu“ (Burton, Jiráček, 2001, s. 94). Pre jednotlivca je vytváraná ilúzia slobody výberu, pričom existujú závažné dôvody domnievať sa, že médiá sa stávajú prostriedkom na ovládanie informácií a myšlienok.

Uvedomovanie si prejavov krízy, v ktorej sa nachádza západná civilizácia sa prejavuje v raste kritiky prejavov masovej spoločnosti, včítane kritiky pôsobenia masových médií. Médiá sa stávajú v tomto type spoločnosti dôležitým nástrojom ekonomického tlaku obchodných spoločností a politického tlaku štátu, ktoré manipulujú občana do polôh, ktoré konzumnej spoločnosti vyhovujú. Médiá nám ponúkajú virtuálny obraz sveta, ktorý má takú podobu akú mu špeciálne inštitúcie podávajú. Kultúrne hodnoty viažuce sa na európsku civilizáciu aj vďaka médiám prenikli do celého sveta, čím prispeli k šíreniu aj vzorov konania a správania, ktoré sa žiaľ viažu na konzumný životný štýl a v konečnom dôsledku prehĺbujú najmä ekologickú krízu, ktorá nadobudla celosvetový charakter. Predstavy o prosperite a neobmedzenom hospodárskom raste vo všetkých krajinách sveta, nezávisle na poznaní skutočných disponibilných zdrojov sa stávajú utópiou.

Odborníci skúmajúci kultúrne dimenzie globalizácie, poukazujú na dominantné postavenie americkej produkcie na poli výroby a distribúcie televíznych programov, filmov, reklamy a rôznych foriem elektronickej komunikácie. „Mediálne inštitúcie sa snažia ovládnuť zdroj výroby, výrobné prostriedky a predaj svojich produktov, pretože s tým si zaistujú bezpečnejšie postavenie (v horizontálnej a vertikálnej integrácii) spoločnosti“ (Burton, Jiráček, 2001, s. 94). Vedúce posta-

⁷ Mnoho odborníkov sa zamýšľa a hľadá riešenia, ktoré by viedli k zmene hodnotovej orientácie ľudí, predovšetkým k opusteniu nadmerného konzumu a orientáciou na udržateľný život. (Vízia pre udržateľný svet, World Congress, 2009, 28/07/2009, [cit. 4. 8. 2012] Dostupné na internete: <<http://www.respect.at/content/site/aktuelles/article/4534.html>>.

venie USA, ale aj ďalších priemyselných krajín v mediálnej produkcii a distribúcii, vedie ku kultúrnemu imperializmu, najmä vo vzťahu ku krajinám tretieho sveta, ktoré nedisponujú dostatočnými prostriedkami na udržiavanie vlastnej kultúrnej nezávislosti. Nejde tu však len o šírenie populárnych foriem zábavy, množstvo autorov upozorňuje na nevyváženosť globálneho spravodajstva. Krajinám tretieho sveta je obvyčajne venovaná pozornosť najmä pri rôznych nešťastiach, krízach alebo vojenských konfrontáciách, iné typy správ sa o týchto teritóriách do vysielania väčšinou nedostanú. V týchto súvislostiach je možné uviesť, že „v žiadnych medializovaných informáciách nie je prítomná výhradne len skutočnosť, ale vždy len interpretácia výseku skutočnosti, lebo každý mediálny text je len konštrukciou reality“ (Bieleková, 2012, s. 25).

Kontrola masových médií úzko súvisí so štruktúrou vlastníctva v danej spoločnosti, s typom politického režimu, vplyvom nátlakových skupín a podobne. S určitosťou možno povedať, že masové médiá podporované veľkými koncernami prispievajú, cez všetku proklamovanú apolitickosť, k udržiavaniu status quo. Prevádzkovatelia masových médií nie sú mocensky indiferentní, v zásade musia slúžiť tomu, kto kontroluje spoločenský systém (Keller, 2009, s. 52). V oblastiach, kde ešte trh nie je dominujúcim v sociokultúrnom systéme, sa médiá minimálne snažia pripraviť vhodné prostredie pre konzumnú spoločnosť a zvestujú príchod očakávanej spoločnosti blahobytu. Ľudia kupujú to, čo im médiá v reklamách prezentujú, volia tých, ktorých im odporúčajú. A popritom si neustále pestujú ilúziu slobody a individuality, ktorú im médiá zaručujú, napr. množstvom kanálov v káblovej televízii, rôznymi titulmi dennej tlače alebo množstvom rozhlasových staníc. Je napokon nesmierne pohodlné podľahnúť tejto vidine, oveľa náročnejšie je hľadanie nových, res. alternatívnych riešení, ktoré nadväzujú na tú časť kultúrneho dedičstva európskej kultúry, ktoré spája slobodu so zodpovednosťou, individuálnu voľbu životného štýlu so skromnosťou a solidaritou. Často to, čo vidíme na obrazovkách sa nekryje s realitou, lebo dômyselná práca kamery umožňuje objekty alebo udalosti nielen prezentovať, ale aj interpretovať, a tým vlastne realitu prekrývať.

Dominantný životný štýl, ktorý má pôvod v západnej spoločnosti je založený na uspokojovaní neustále rastúcich potrieb, ktoré nie sú prirodzené, ale sú umelo vytvárané a živené premyslenou reklamou v médiách. Konzumná ideológia, ktorú médiá produkujú, núti ľudí neustále nakupovať a tak vlastne reprodukovat' trhový systém, ktorý ďalej expanduje a umožňuje ekonomický rast, bez ohľadu na jeho dopady najmä vo vzťahu k prírode a životnému prostrediu. V týchto súvislostiach je možné uviesť, že reflexia ekologickej krízy viedla takmer vo všetkých európskych krajinách k zásadným zmenám v legislatíve a otázka životného

prostredia je v súčasnej európskej inštitucionálno-normatívnej kultúre traktovaná ako základné právo človeka.

Reklama dnes disponuje takou mocou, že dokáže vytvoriť takých ľudí (duševne i fyzicky), akých systém pre svoje zámery potrebuje. Využíva pri tom rôzne vedecké poznatky z psychologických disciplín i sociológie, ktoré umožňujú efektívne pôsobiť na vedomie i správanie konzumentov. Cieľom reklamy je pôsobiť na človeka tak, aby sa stal súčasťou trhu, i za cenu toho, že sa mu podsúva to čo v skutočnosti ani nepotrebuje. Základnou premisou sa tak stáva snaha reklamných tvorcov navodiť potencionálnemu kupcovi atmosféru vnútornej nespokojnosti. O čom reklamy zvyčajne bývajú je zrejmé, týkajú sa kozmentiky, upravených potravín, áut, nápojov a pod. Všetky tieto veci spadajú mimo sféry prirodzených potrieb, a azda najlepším dôkazom toho je fakt, že, keby boli naozaj potrebné, žiadnu reklamu by nepotrebovali. Výsledkom tohto pôsobenia je skutočnosť, že často kvalitu života spájame s množstvom spotrebovaných vecí, svoju sociálnu pozíciu identifikujeme s určitými druhmi tovarov, kde značka je náhrada sociálnej príslušnosti. V týchto súvislostiach je možné súhlasiť s E. Fromom, ktorý tvrdí v práci „Byť alebo mať“, že neobmedzené uspokojovanie túžob nevedie k blahu, ani nie je cestou ku šťastiu a získaniu maxima rozkoše (Fromm, 1992, s. 58). Je smutné, že človek žijúci v modernej, ale aj postmodernej spoločnosti je orientovaný oveľa viac na hmotné veci, stará sa predovšetkým o to „mať“ a omnoho menej o duchovné veci, najmä o to ako autenticky „byť“, čo má v konečnom dôsledku zhubné následky pre život na planéte Zem.

Najvýznamnejšou a v súčasnosti aj najaktuálnejšou témou v oblasti ľudskej komunikácie je rozvoj multimédií a Internetu. Uvedené fenomény výraznou mierou prispievajú k integrácii celosvetovej komunity. Komunikačné technológie založené na počítačoch prenikli takmer do všetkých sfér života spoločnosti a podieľajú sa významnou mierou na procesoch európskej integrácie a kultúrnej identifikácie európskych národov. Dokonca môžeme tvrdiť, že sa priamo podieľajú na sociokultúrnej revolúcii, ktorá zrodila informačnú spoločnosť s jej kladmi i záporami. Na tomto vývoji majú najväčší podiel technické inovácie, ktoré umožňujú neustále zdokonaľovanie osobných počítačov, ich výkonnosť sa neustále zvyšuje (za každých 18 mesiacov sa zdvojnásobuje). Satelitné a telekomunikačné technológie umožňujú rozvoj sociálnej komunikácie, ktorá je významná pri utváraní nových európskych inštitucionálno-normatívnych systémov.

Tým, že médiá plnia socializačnú funkciu, mohli by sa vo väčšej miere podieľať na formovaní politickej kultúry občianskej spoločnosti, ktorá by mala viesť ľudí k tolerancii a hodnotám trvale udržateľného života. Toleranciu nie je možné ponímať len ako „emóciami

sýtený náboženský postoj, ktorého sa dovolávajú chudobní, chorí a biedni... Byť tolerantný znamená ... záväzne prijať isté pravidlá života, bez ohľadu na to, či je niekto silný, mocnejší alebo bohatší. Tolerancia je vedomý svetský postoj, jeden z najvýznamnejších znakov demokratickej politickej kultúry“ (Hargašová, 1997, s. 8). Po našom vstupe do Európskej únie sa predpokladalo, že prijímame hodnoty a normy európskej kultúry, ktorá je multikultúrna, multisociálna, multináboženská a preto tolerancia je v nej centrálnou hodnotou. „„Tolerancia“ vypovedá o osobnej hodnote druhých ľudí a je tiež centrálnou výpoveďou o človeku: – vystupuje ako – akceptácia iných osôb, ich práva na život a vyjadrenia navzdory inému presvedčeniu, forme viery a životného štýlu“ (Hole, 1998, s. 115).

Základom európskej identity je idea rovnosti všetkých ľudských bytostí vyjadrená citmi kresťanského bratstva, racionalita a demokracia, rímske právo, myšlienky o ľudskej slobode spojené s renesanciou a osvietenstvom, anglický kódex občianskych a ľudských práv, rozsiahle hnutia boj za sociálnu spravodlivosť. Avšak európska identita má aj svoje tienisté stránky a to koloniálny imperializmus, nacionalizmus, panovačný individualizmus (Hargašová, 1997, s. 9). Práve tieto negatívne prejavy európskej identity nie sú prekonané a v určitých obdobiach spoločenského vývoja môže dôjsť k ich znovuoživeniu.

Možnosti masových médií pri šírení hodnôt spojených s kladnými stránkami európskej identity ako sú mier, ľudské práva, demokracia, právny štát, tolerancia, koncept trvale udržateľného života nie sú vôbec primerane využité. Táto skutočnosť súvisí predovšetkým s komercializáciou masmediálnej komunikácie. Prienik hodnôt fundamentálneho kapitalizmu do rôznych foriem masovej komunikácie prezentuje dominanciu záujmov trhových inštitúcií a nadnárodných korporácií v týchto procesoch, ako sme to už ukázali v predošlom texte, ktoré v rámci globalizácie určujú smerovanie spoločenského vývoja. Je veľmi nebezpečné a pre prežitie ľudstva priam zhubné, keď všetky činnosti ľudí sa podriaďujú modelu trhu. V ekonomickej činnosti je to najmä požiadavka deregulácie, ktorá znamená len odstraňovanie bariér tarifných a colných prekážok, ale de facto podriadenie všetkých oblastí sociálneho života spoločnosti modelu trhu. „Trh, ktorý z hľadiska ekonomického zaisťuje adekvátnu alokáciu zdrojov, má z hľadiska kultúrneho inú zvláštnosť – ruší akúkoľvek zodpovednosť“ (Keller, 2002, s. 3). Nekomerčné médiá, rôzne občianske združenia a neštátne inštitúcie sa snažia zverejňovať informácie, ktoré odhaľujú nebezpečenstvá plynúce z presadzovania záujmov multinacionálnych spoločností, ktorým vôbec nezáleží

na osudoch miliónov ľudí, ktorých sa týkajú ich rozhodnutia.⁸

Je takéto vládnutie nadnárodných spoločností legítimne pýtajú sa mnohí občania? Tieto ekonomické kolosy majú dostatok moci, aby určovali mantinely vládnutia demokraticky zvoleným vládam, pričom nie sú podrobené žiadnej vonkajšej kontrole (Keller, 2002, s. 3). Ich moc je obrovská, pričom samozrejme využívajú možnosti, ktoré im poskytuje mediálna komunikácia, nielen v reklame, ale aj cez sponzorstvo a rôzne marketingové aktivity až priamo cez lobbying v decíznej sfére, aby boli prijímané také právne normy, ktoré v duchu neoliberalnej koncepcie znižujú rôzne obmedzenia, viažuce sa na podnikateľské a ekonomické aktivity.

Ako je možné zmeniť túto situáciu? Akou mierou môže sociálna komunikácia, reprezentovaná najmä masmediálnou sférou prispieť k riešeniu tejto situácie? Dôležitú úlohu by mali zohrať verejnoprávne mediálne inštitúcie v ktorých je nutné v oveľa väčšej miere zverejňovať informácie a faktá, odborné diskuzie, týkajúce sa rôznych aspektov života spoločnosti, odhaľujúc korene krízy v ktorej sa naschádza. V celosvetovom merítku je nutné podľa J. Kellera vytvoriť „nadnárodné politické útvary, nadnárodné regionálne komunity s demokratickými kontrolnými mechanizmami... ktoré by mohli prekonať slepú uličku politického vývoja, keď formálne moc spočíva v rukách štátov, ktoré môžu stále menej ovplyvňovať svoje vlastné osudy, zatiaľ čo faktická moc vyžaruje z anonymných síl a tlakov bez akéhokoľvek politického mandátu“ (Keller, 2002, s. 3). Obzvlášť zložitá je situácia v sociálnej oblasti, po vypuknutí finančnej, hospodárskej a dlhovej krízy státisíce ľudí v rôznych oblastiach sveta stratili trvalú prácu, často majú možnosť zohnať len čiastočné úväzky, tzv. prekarizovanú prácu, sociálne funkcie štátov sú okliešťované. „Dnes sa však rozkladajú práve tie stabilné sociálne štruktúry, ktoré zaisťovali pevný rámec sociálnej integrácie. Takzvaná ekonomika sietí vyvíja tlak na šírenie neplnohodnotných foriem práce, rozklad spoločností zamestnania spolu s ďalšími procesmi prudko zvyšuje počty sociálne odkázaných“ (Keller, 2010, s. 151). Zmenu uvedeného stavu nie je možné dosiahnuť bez spoločného úsilia vedcov, politikov, intelektuálov z Európy i celého sveta ako aj radových občanov,

⁸ Humanistická organizácia *Aliancia za zodpovedný a solidárny svet* sídliaca v Paríži, zvolala koncom roku 2001 stretnutie občanov z celého sveta do francúzskeho historického mesta Lille. Na programe bolo hľadanie ciest zo súčasnej krízy v ktorej sa obyvatelia Zeme ocitli. Podľa záverov konferencie *ekonomické kolosy sú diktátormi demokracie*, lebo v približne stovke najvplyvnejších mocenských inštitúcií figuruje viac nadnárodných obchodných spoločností než demokratických štátov. Napriek tomu, že už uplynulo viac ako desať rokov od tohoto stretnutia, jeho závery sú stále aktuálne a vyslovené obavy o osudy tisícov ľudí, ktorí sa prepadajú do chudoby sa potvrdili.

ktorí najviac pociťujú vo svojom každodennom živote dôsledky tohoto stavu.

Na základe uvedených skutočností je možné uviesť nasledujúce závery:

Po prvé, vo vývoji súčasnej spoločnosti vznikajú nové výzvy na ktoré je potrebné reagovať najmä v súvislosti s účinnou implementáciou európskych hodnôt, toleranciou rôznych kultúr, ako aj budovaním priaznivého vzťahu k životnému prostrediu a osobnej zodpovednosti každého jedinca za svoj život i život ostatných ľudí na planéte Zem, tj utváranie planetárneho vedomia. Je potrebné zvýšiť úroveň komunikácie a tiež vzdelávacích systémov tak, aby zohľadňovali interdisciplinárny charakter trvalo udržateľného rozvoja a kultúrny spôsob spolužitia, pričom by zapojili občiansku spoločnosť do tohoto procesu a zmobilizovali adekvátnu inštitucionálnu a materiálnu podporu. Tieto prístupy umožnia ľuďom získať vedomosti a špeciálne návyky v oblasti osvojovania si humanistických európskych hodnôt, viesť interkultúrny dialóg, zvýšiť ich kompetentnosť a dôveru, rozšíriť možnosti jedincov i spoločností, viesť zdravý a produktívny život v harmonickom vzťahu s prírodou i rôznymi kultúrami, ako aj prejavovať záujem o spoločenské hodnoty, rovnosť pohlaví a kultúrnu rôznorodosť.

Po druhé, opierajúc sa o kultúrne dedičstvo európskej kultúry, o princípy európskej identity, ktorá obsahuje aj idey spravodlivosti, skromnosti a solidarity, by mala masmediálna produkcia preferovať hodnoty späté s toleranciou, demokraciou, spoluprácou a slobodou založenou na zodpovednosti. V súvislosti s rozšírením EU sa otvárajú v komunikácii nové možnosti pre jednotlivé krajiny a ich kultúry. V oblasti vzdelávania sprístupniť najnovšie poznatky z rôznych oblastí spoločenských a prírodných vied, ďalej prezentovať rôzne alternatívy riešenia otázok globálnych i lokálnych, ako aj realizovať právo na slobodný prístup k informáciám, ktoré by bolo späté s občianskou zodpovednosťou. Sociálna komunikácia, zvlášť masové médiá môžu prispieť k šíreniu žiaducich hodnôt a takej hodnotovej paradigmy, ktorá umožní prekonať krízu západnej civilizácie a viesť k utvrdzovaniu európskej identity a integrity, ktoré sú základom pre európske občianstvo.

Po tretie, v postmodernej spoločnosti zvláštnu úlohu v týchto súvislostiach zohráva občianska spoločnosť, lebo osvojovaním si pozitívnych hodnôt euroatlantickej civilizácie – kritického rozumu, slobody, zodpovednosti a tolerancie napomáha aktívne občianstvo integrovať spoločnosť rozorvávajú sociálnymi, politickými i kultúrnymi protirečeniami. Je nevyhnutné uviesť, že Európa má špecifické postavenie v kultúrne diverzifikovanej spoločnosti, lebo je rodiskom kultúrneho a politického univerzalizmu, zrodil sa tu osvietený rozum, kritické myslenie, humanizmus, ktorý je výrazne intelektuálny (kritický a rozumový vzťah ku skutočnosti), tolerancia, sociálne uznanie. Aktívne ob-

čianstvo vedie aj k potrebe nastoľovania sociálnej spravodlivosti, v «tekutej modernite» za najvhodnejšiu formu sa pokladá *distribučná spravodlivosť*, ktorá je v mene rovnosti nástrojom integrácie a inklúzie, ako aj politika uznania, ktorá vytvára priestor pre realizáciu životných šancí všetkým občanom krajiny (Bauman, 2006, s. 64). Občianstvo tak nadobúda univerzálny charakter, čo je treba premietnuť do právnych systémov jednotlivých štátov Európy i sveta. Nastoľuje sa problém univerzality ľudskosti ako základu pre spoločnú koncepciu dobra. Ľudia sa učia umeniu mierového a humánneho spolunažívania, pričom akceptujú rôznorodosť, inakosť, vo vzájomnej spolupráci čelia rizikám a neistote, ktorú prináša súčasný vývoj globalizujúcej sa modernity.

Literatúra:

- BAUMAN, Z.: Globalizace. Praha: Mladá fronta 1999.
- BURTON, G. – JIRÁK, J.: Úvod do studia medií. Brno, Barister & Principal 2001.
- BIELEKOVÁ, K.: Fikcia a skutočnosť v mediálnych textoch postmodernej doby. In: Jazyk – médiá – text. Zb. Acta fakultatis UP Jazykovedný zborník 35, PU v Prešove 2012, s. 21 – 27.
- DUDINSKÝ, V. – DUDINSKÁ, I.: Globalizácia aj ako teoretický problém (niekoľko poznámok na margo). In: Globalizácia a vzdelávanie učiteľov alebo koľko globalizácie unesie učiteľ. Pedagogická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, Bratislava 2012.
- DUDINSKÁ, I. – DUDINSKÝ, V.: Od multikultúrneho k interkultúrnemu dialógu. In: DOBIÁŠ, D. – GBÚROVÁ, M. – MATTOVÁ, I. (eds.): Medzikultúrny dialóg. Prešov: AFPUP; Politologický zb. 6, Grafotlač, FF PU v Prešove 2009.
- FROMM, E.: Mít nebo být. Praha: Naše vojsko 1992.
- GÁL, F.: „Hovorte áno, áno, nie, nie“. In: Kultúra ako emócia: Multikultúrna zbierka esejí nielen o „nás“. Bratislava: Nadácia Milana Šimečku, 2006.
- GEERTZ, C.: Interpretace kultur, Praha, Slon 2000.
- GEREMEŠOVÁ, G.: Náboženstvo a svet globalizujúcej sa modernity. In: Človek v súradniciach multidimenzionalnej spoločnosti II. Prešov, Manacon 2001, s. 43 – 54.
- HABERMAS, J. – APPIAH, H. J. – TAYLOR CH.: Multikulturalizmus. Zkoumání politiky uznání. Praha, Filosofie, 2001, s. 39 – 40.
- HARGAŠOVÁ, M.: Tolerancia a jej hranice. Banská Bystrica: Metodické centrum 1997.
- HOLE, G.: Fanatismus. Praha: Portál 1998.
- JEFFREY, C.: Alexander: Promýšlení „způsobu začlenění“: asimilace, napojování a multikulturalismus jako varianty občanské participace. In: Radim Marada: Etnická různost a občanská jednota. Cen-

- trum pro studium demokracie a kultury, Brno, 2006.
- KELLER, J.: Tři sociální světy. Sociální struktura postindustriální společnosti. Praha: Slon 2010.
- KELLER, J.: Úvod do sociologie. Praha: Sociologické nakladatelství 2009.
- KRAUS, B. et al.: Středočeská mládež a její svět na přelomu století. Brno: Paido 2006.
- KRIŽOVSKÝ, S. – MADEJ, J. – ŠIŠIN, V. – ŠIMKOVÁ, I.: Stav a úroveň protiprávné činnosti dětí a mládeže v Košickom kraji. Košice: VŠBM 2010.
- LAČNÝ, M.: O hodnotách a kultuře. In Actaculturologika VI. Bratislava: FF UK 2001, s. 88 – 97.
- LAČNÝ, M.: Výzvy pre etickú reflexiu globalizovanej ekonomiky. In: Globalizácia a vzdelávanie učiteľov alebo koľko globalizácie unesie učiteľ. Pedagogická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, Bratislava 2012.
- LEHMANOVÁ, Z.: Integrace Evropy z hlediska kultury. In: Mezinárodní vztahy, ročník. 36, č. 3, 2001, s. 24 – 40.
- MANDER, J.: Reklama. Koniec ilúzií o neutrálnej reklame. In: Ekolisty, 1999.
- MATTOVÁ, I.: Medzikultúrny dialóg: vzájomný dialóg kultúr v podmienkach Európskej únie. In: DOBIAS, D. – GBÚROVÁ, M. – MATTOVÁ, I.: Medzikultúrny dialóg: stav – kontexty – perspektívy. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta 2009, s. 38 – 44.
- MISTRÍKOVÁ, Ľ. – VALLO, A.: Multikultúrna výchova na slovenských univerzitách. IN. Acta culturologica Zb. z medzinár. konferencie Multikulturalita interkulturalita transkulturalita. Bratislava: FF UJAK, 2001. ISBN 3-88064-302-4. Our Common Future, World Commision on Environment and Development. Dostupné na internete: <<http://www.un-documents.net/ocf-02.htm>> [3/9/2012].
- PAUHOFOVÁ, I.: Determinanty bohatstva a chudoby vo svetovej ekonomike. Bratislava: Ekonóm, 2010.
- ROWBOTHAN, M.: Smrteľné zovretie, 2008. Dostupné na internete: <<http://www.paradigma.sk>> [8/9/2012].
- STRATÉGIA EHK OSN PRE VÝCHOVU K TRVALO UDRŽATEĽNÉMU ROZVOJU. Európska hospodárska komisia. Výbor pre environmentálnu politiku. Zasadanie vysokej úrovne predstaviteľov ministerstiev životného prostredia a školstva, Vilnius, 17. – 18. marca 2005. Dostupné na internete: <<http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/esd/strategytext/Slovak.pdf>> [20/10/2012].
- ŠMAJS, J.: Nájomná zmluva so Zemou. In: JEMELKA, P., LESŇÁK, S.: Environmentálna etika. Prešov: FF PU 2008, s. 91 – 92.
- TONDL, L.: Metamorfózy postojů k vědě a výzkumu. In: Filosofický časopis, č. 4, 2009.
- Vízia pre udržateľný svet, World Congress, 2009, 28/07/2009. Dostupné na internete: <[www.http://www.respect.at/content/site/aktuelles/article/4534.html](http://www.respect.at/content/site/aktuelles/article/4534.html)> [4/8/2012].
- VON WRIGHT, G. H.: Humanizmus ako životný postoj. Bratislava: Kalligram 2001.

Štúdia je čiastkovým výstupom riešenia grantovej úlohy VEGA č. 1/0789/11 Občianske kompetencie ako súčasť kľúčových kompetencií žiaka strednej školy.